

वैदिकेपिकर्मणि राजसंतामसं कामकोधादिहेतुकं त्याज्यं सात्विकं सेव्यमित्याह श्लोकत्रयेण रजसेति अधर्मेति च्छेदः लौकिकं तुराजसंतामसं च कर्मसुतरां त्याज्यमिति भावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सात्विकं तु मुमुक्षुणां पथ्यमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ इति शांतिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
पूर्वाध्यायांतिमं श्लोकत्रयं व्याख्यातुमयमध्याय आरभ्यते रजसेति रजस्तमसोः कार्यमोहो विपर्ययः अनात्मनि आत्मबुद्धिः अज्ञानस्य द्विद्वेशक्ती आवरणशक्तिर्विक्षेपशक्तिश्च तत्राध्यावस्तुस्वरूपं रज्ज्वादि आव्रियते द्वितीयया सर्पादिस्वरूपं विक्षिप्यते ते उभे अत्र क्रमेण तमोरजः शब्दाभ्यामुच्येते मोहजाः क्रोधादयः ॥ १ ॥ शुद्धेः फलं जीवब्रह्मात्मैक्यज्ञानमित्याह परममिति परमं आत्यंतिकं परंब्रह्मकोशपंचकान्तीतं

रजसाऽधर्मयुक्तानि कार्याण्यपि समाप्नुते ॥ अर्थयुक्तानि चात्यर्थं कामानुसर्वांश्च सेवते ॥ ३१ ॥ तमसालोभयुक्तानि क्रोधजानि च सेवते ॥ हिंसाविहाराभिर तस्तं द्रीनिद्रासमन्वितः ॥ ३२ ॥ सत्वस्थः सात्विकान् भावान् शुद्धान् श्रुत्याप्यस्य तिसंश्रितः ॥ सदेही विमलः श्रीमान् श्रद्धाविद्यासमन्वितः ॥ ३३ ॥ इति श्रीमहाभा रते शांति ० मोक्ष ० वार्ष्णेयाध्यात्मकथने द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ५ ॥ भीष्म उवाच रजसासाध्यते मोहस्तमसा भरतर्षभ ॥ क्रोधलोभौ भयं दर्पं तेषां सादनाच्छुचिः ॥ १ ॥ परमं परमात्मानं देवमक्षयमव्ययं ॥ विष्णुमव्यक्तसंस्थानं विदुस्तं देवसत्तमं ॥ २ ॥ तस्य मायापिनद्धां गानष्टज्ञानाविचेतसः ॥ मानवाज्ञानसंमोहात्ततः क्रोधं प्रयांति वै ॥ ३ ॥ क्रोधात्काममवाप्याथ लोभमोहौ च मानवाः ॥ मानदर्पावहंकारमहंकारात्ततः क्रियाः ॥ ४ ॥ क्रियाभिः स्नेहसंबंधात्स्नेहाच्छोकमनंतरं ॥ सुखदुःखक्रियारंभाज्जन्माजन्मरुतक्षणाः ॥ ५ ॥ जन्मतोगर्भवासंतुशुक्रशोणितसंभवं ॥ पुरीषमूत्रविक्ले दं शोणितप्रभवाविलं ॥ ६ ॥ तृणाभिभूतस्तैर्बद्धस्तानेवाभिपरिप्लवन् ॥ संसारतंत्रवाहिन्यस्तत्र बुद्धेतयोषितः ॥ ७ ॥ प्रकृत्याः क्षेत्रभूतास्तानराः क्षेत्रज्ञलक्ष णाः ॥ तस्मादेवाविशेषेण नरोतीयाद्विशेषतः ॥ ८ ॥

आत्मानं प्रत्यंचं परमात्मानमात्मानमिति पाठांतरं स्पष्टार्थं अक्षयं नाशहीनं अव्ययं ब्रह्मसहीनं विदुः प्राञ्चः शुचय इति इदानीं तनोपि शुचिर्विदतीत्यर्थः ॥ २ ॥ पिनद्धांगारूपादिभिर्जिबीकृतैर्द्रियाः अतएव नष्टज्ञा नाः ततो विचेतसः निर्विवेकाः ज्ञानसंमोहात् बुद्धिवैकल्यात् ब्रह्माज्ञानाद्वा क्रोधं विक्षिप्तचित्तां ॥ ३ ॥ मानः आत्मनि पूज्यता बुद्धिः दर्पः उच्छंखलत्वं अहंकारः परेषां तुच्छीकरणं ॥ ४ ॥ जन्माजन्मकतक्षणाः जन्ममरणयोः कृतस्वीकाराः ॥ ५ ॥ ६ ॥ तैः क्रोधादिभिः बद्धस्तान् अभितः परिप्लवन्तुं मिच्छन् हेतौ शतप्रत्ययः प्रथमं योषितो हेतुत्वेन ज्ञानी यात् यतस्ताः संसारपटस्य तंत्रमिव तंत्रं तनुं वितानं तनुवायवद्ब्रह्मंति ॥ ७ ॥ यथाप्रकृतिः क्षेत्रज्ञं ब्रह्माति एवमेता अपत्योत्पत्तिक्षेत्रभूताः जीवबंधनीत्यर्थः अतीयात् अतिक्रमेत् संन्यसेदित्यर्थः नचाभीयुरिति पाठेनानुसरेयुरित्यर्थः ॥ ८ ॥